

Baština Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

Lepenica-priroda, stanovništvo, privreda i zdravlje

Grin, Ernest

1963

Akademija nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/items/2cf6f585-f2d1-4364-aa01-e19880111050>

Preuzeto s Baštine Akademije nauka i umjetnosti Bosne i Hercegovine

<https://bastina.anubih.ba/>

LEPENICA

Priroda, Stanovništvo, Privreda i Zdravlje

SARAJEVO

1963

MILENKO S. FILIPOVIĆ

SELO KAO ZAJEDNICA

Nema nikakvih pisanih podataka ni iz ranijeg ni iz novijeg doba o ustanovama i pojavama društvenog života u Lepenici, kao ni o drugim granama narodnog života. Tako, zasada, nema mogućnosti da se današnje prilike posmatraju u istorijskoj perspektivi. S druge strane, promatranja ove vrste iz Bosne su veoma oskudna, tako da nema mogućnosti ni za poređenja i izvođenje zaključaka od šireg značaja. Stoga ću u ovom prilogu dati samo prikaz stanja u Lepenici

»SELO«

Kao ni drugde u Bosni, ni u Lepenici ne postoji neka izgrađena i čvrsta organizacija sela kao kolektiva, kakva postoji, npr., u Makedoniji. Nije bilo ni uslova da se u ovim krajevima ona izgradi u novije vreme. Gde su bile čivčije, a tako je bilo i u Lepenici, tu su begovi i age bili glavni autoriteti i arbitri: Oni su rešavali sva važnija pitanja koja su se ticala njihovih čivčija i sela kao kolektiva. A ta sela su bila mala, jer se svaka grupa kuća smatrala kao posebno »selo«. S druge strane, ni državne vlasti nisu trpele samoupravu, tako da su seoske starešine u prošlosti, koja se pamti, tzv. knezovi i muktari, bili u stvari više izvršioци naređenja vlasti negoli izvršioци volje seoskog kolektiva.

I verska podela, koja je u prošlosti imala višestruk značaj, ometala je izgrađivanje seoskog kolektiva sa više kohezije. Otuda i izvesne razlike. Muslimanska sela, odnosno muslimanski delovi sela, u kojima su i kuće na okupu, pokazuju veći stepen kohezije; u toj zajednici je veći autoritet starijih domaćina, koji su u stvari do naših dana predstavljali i vodili zajednicu u tom smislu da su oni bili ti koji su stvarali javno mnjenje u selu ili džematu i istupali u ime javnog mnjenja. Dogovori su održavani petkom kod džamije, posle džume (podnevne zajedničke molitve). Mlađi bi obično posle džume odmah se vraćali kući ili na posao, a stariji bi ostali da posede i u razgovoru pretresu sve novosti i zajedničke potrebe u svom selu ili džematu, grupi sela koja imaju jednu zajedničku džamiju.

Za lepeničke katolike crkva je do naših dana bila najveći autoritet i ona, odnosno sveštenici, bila je najviši sudija u pitanjima morala u selu. Taj uticaj je u opadanju: već više niko ne bi pristao da u crkvi stoji »za pokoru«, kao ranije.

Kod pravoslavnih u Lepenici, koji su najmanja grupa i koji su većinom u mešovitim selima, nije bilo ni toga: crkve ni sveštenika nisu imali u svom kraju, svi su bili čivčije, zajedničke poslove rešavali su dogovorom domaćina.

U ekonomskim stvarima odlučivali su sami domaćini u selu, na dogovoru, u mešovitim selima — zajedno sa ostalima.

Gde postoji čvrsta seoska organizacija, ona vrši socijalnu kontrolu kako nad ponašanjem svojih članova tako i nad unošenjem kulturnih i privrednih novina u selo. U Lepenici nema takve organizacije i nema nikakvih ograničenja ili organizovanih smetnji prema uticajima spolja: imovno stanje pojedinih kuća može da bude jedina smetnja tome.

Ipak, selo se javlja kao kolektiv u nekim prilikama, iako je to vrlo labava organizacija i bez autoriteta, bez drugih sankcija sem moralnih. Tako, u sve tri grupe je opšta pojava da osuđuju, preziru, rđava čoveka ako se pojavi u selu. Takav prezir može da se prenosi i na onoga kome je čak »dedo« krao. Kćerka takvog čoveka ne može se udati ni sin se ne može oženiti kao što će kćerka ili sin iz dobre kuće. S druge strane, nije nimalo zazorno zbijanje šale sa suludim licem.

»Selo« se stara unekoliko o poslovima i stvarima od opšteg interesa, i u tom slučaju istupa selo zajednički, bez obzira na versku podelu njegova stanovništva. Tako, »selo« će zajedničkim radom i troškom sagrađiti ili popraviti seoski put ili most, kojim se svi služe, zajedničku vodu i sl. To je onda »moba«, ali svaki učesnik takve mobe hrani se od svoje kuće. Međutim, sasvim zapušteni seoski putovi i mostovi dokaz su kako je slab interes seljana za podizanje i održavanje tih objekata od opšteg interesa.

Inicijativa za takve akcije i njihov uspeh zavise uglavnom od autoritativnih i energičnih pojedinaca, koji ih pokreću i mimo »selo«. Tako, npr., Niko Kvasina u Potkraju je pokretao građenje putova kroz selo, sejanje deteline, repe i sl. On i Anto Nikačević povelili su akciju pre više godina da se uvede u selo električno osvetljenje: dogovorili se i ubeđivali na sijelima. Dogovorilo ih se 13, ali su i od njih neki odustali. Međutim, sada ih velika većina u selu ima u kućama električno osvetljenje.

Poslednjih godina elektrifikacija sela u Lepenici napreduje brže: 1958, bila je dovedena električna struja već u mnoga sela Donje Lepenice, a 1960. i po Gornjoj Lepenici. Pojedina sela su zajednički podnosila trošak za dovođenje struje u selo na taj način da je svako domaćinstvo davalo po 1-2 stuba i doprinos za žicu, ali su »sela« oslobađala sasvim siromašne porodice od te obaveze.

»Selo« se stara o siromasima u selu. Tako, npr., u muslimanskom selu Tulići ima (1959) jedan siromah starac sa ženom koga pomaže selo: kad ovrhu žito, svako mu dadne pomalo žita.

»Selo« će i inače pomoći onoga kome je potrebna pomoć. Ranije su o tom odlučivali domaćini na opštim sastancima ili kad bi se sastali gde na sijelu. Radi se tako i sada, ali sada sastanak (»konferenciju«) obično saziva neki odbornik svojom inicijativom ili na inicijativu seljana. Do takvog kolektivnog pomaganja može doći i spontano, već po običaju.

Stanovništvo ovog kraja više se bavilo stokom, pa ako bi kome stoka propala, pomoglo bi ga »selo« na taj način da bi mu svaki domaćin ustupio 1-2 glave stoke. Ako kome izgori kuća ili žito, susedi ili čitavo selo će ga pomoći građom i radom, odnosno žitom. Ako bi siromašnom čoveku uginula jedna krava (slomila nogu i sl.), svaki u selu kupiće 1-2 kg mesa ili više, pa makar ga i bacio, samo da pomogne postradalog. U takvom slučaju neko jednostavno dadne prilog u novcu da bi oštećeni što pre nadoknadio gubitak.

Sada je toga manje, a ranije je bilo veoma u običaju da se na širokim sastancima domaćini dogovoraju kako će se u selu poorati i posejati zemlja i onima koji to ne mogu sami da učine. Imućniji bi uzeli na sebe da pooru i poseju, svojom radnom snagom i o svojoj hrani, pa bi čak dali i seme, a da onaj kome se to radi uopšte prethodno nije bio ni obavešten. »Selo« će organizovati i mobu za prevlačenje badnja za vodenicu, jer je podizanje vodenice od koristi za čitavo selo.

»Mobe« za pomoć siromašnim, koje organizuje selo ili susedi, kod hrišćana se izvode obično o manjim praznicima, kada se smatra »griotom« raditi sebi.

Koliko je još uvek slaba svest o zajednici, naročito onoj široj od sela, vidi se iz odnosa prema zajedničkoj imovini. Higijenski zavod iz Sarajeva podigao je na Homoljskoj Čupriji higijensku pumpu. Ona stoji godinama pokvarena: niko neće da je popravi, nego se pije i zagađena voda iz reke. Bilo je početo građenje ceste od Han-Ploče ka Homoljskoj čupriji i navučen kamen, pa je obustavljeno, a seljaci su taj kamen mahom razneli, kao i ostavljeni drugi materijal. Tako je raznesen i kamen sa stare kaldrme prema Rakovici, inventar iz Zadružnog doma i ambulante u Kuliješu itd.

Još da pomenem da pojedina sela na zajedničkom dogovoru biraju seoskog čuvara polja, »poljara«, i određuju mu »poljariju«: nagradu uopšte i, posebno, nagradu za hvatanje stoke u šteti.

Značajno je da u Lepenici nema seoskih kovača Cigana. Ima kovača domaćih (u Ljetoviku), a bilo je i muslimana nekada u selu Kovačima; ima ih u selu Botunji, izvan predela Lepenice. Ti kovači rade kao prave zanatlije. To je stari seoski zanat koji je nastao u vezi sa rudarskim i metalurgijskim radom u bliskom Kreševu.

Dok su ranije na seoske dogovore, po pozivu kneza ili muktara, dolazili samo domaćini, odnosno predstavnici pojedinih domaćinstava, u novom, socijalističkom, poretku te sastanke su zamenile konferencije punoletnih građana oba pola. Takve konferencije sazivaju svojom inicijativom ili inicijativom seljana odbornici pojedinih sela.

INTERKONFESIONALNI ODNOSI

Kao što je već pomenuto na više mesta, stanovništvo Lepenice nije potpuno homogeno: ono je verski podeljeno u tri grupe. Ali, ne radi se samo o verskoj podeli. Naime, te tri grupe se razlikuju i po poreklu (v. str. 217 i d.), i u Lepenici je doskora postojao etnički pluralizam na nivou različitih etničkih (i verskih) grupa koje govore istim jezikom, i taj pluralizam se pretvara u nacionalni pluralizam, proces koji još nije završen, jer je kod muslimana tek počelo nacionalno buđenje.

Mada je između pripadnika raznih konfesija uvek bilo svakodnevnih dodira, osobito u odnosima ekonomskog karaktera, ipak su te grupe umnogom živele posebnim životom: imale svoje praznike, svoja veselja itd.

Neposredni životni interesi bili su mnogo jači na selu negoli razne propagande i drugi uticaji spolja, i po lepeničkim selima od starine je bilo saradnje između pripadnika raznih konfesija ne samo u stvarima od interesa za čitavo selo, gde žive izmešani, nego i u privatnim odnosima. Ti dodiri i veze su raznovrsni i svakidašnji, osobito u stvarima koje nemaju mnogo veze sa crkvom i verom, mada i u vršenju verskih i crkvenih obaveza i običaja ima dosta zajedničkog (v. str. 342 i d.).

U ovim interkonfesionalnim kontaktima zapaža se svrstavanje stanovništva po polovima: ženske sa ženskim, muški sa muškim održavaju veze i saraduju.

Karakter tih odnosa najbolje se vidi po događajima u toku poslednjeg rata, tog tragičnog razdoblja u našoj istoriji. U Lepenici, gde je stanovništvo tako mešovito, nije bilo uopšte značajnijeg stradanja niti međusobne borbe, iako je bilo dosta ustaša, a gde su bili sami pravoslavni i muslimani, tu nije bilo nikakvih teškoća. Sasvim je drukčije bilo u susednim predelima.

Opšte je da vlada velika tolerancija i da se pripadnici jedne konfesije javno ophode sa pažnjom i poštovanjem s pripadnicima druge konfesije i njihovim verskim shvatanjima i institucijama.

U Lepenici su srazmerno česte tuče, ali do njih dolazi samo u okviru pojedinih grupa, a ne između pripadnika raznih grupa.

Ne samo da pripadnici raznih grupa međusobno saraduju na poslovima od interesa po čitavo selo nego oni održavaju među sobom i uže veze, pa i u prilikama koje imaju verski karakter. Tako, npr., muslimani u mešovitim selima rado će doći na slavu pravoslavcima. Domaćini o tome vode računa pa će susede muslimane po-

zvati naknadno kad su sigurni da među gostima neće biti pijanica i da neće biti uvreda. Katolici idu na slave susedima pravoslavcima, a ovi njima uzvraćaju posete na Božić. Na seoske molitve i crkvene slave idu pravoslavni katolicima i obratno; na velikom saboru o katoličkom prazniku sv. Ane kod crkve u »Lepenici« bude mnogo i pravoslavnog sveta. Posmatrao sam kako se nedeljom u mešovitom selu posećuju muškarci katolici i pravoslavni, a tako isto — ali odvojeno, same za sebe — pravoslavne i katoličke žene. Dobri prijatelji, katolici i muslimani pozivaju se i posećuju međusobno o Božiću, odnosno o Bajramu.

Hrišćani i muslimani idu jedni drugima na mobu da okopavaju kukuruze, žanju, kose seno itd. Godine 1958. na žetvi u Ante Raše u Pareževićima bila su 22 muslimanska učesnika. 1959. bila je jedna moba za prevlačenje građe u Donjim Kovačima, na kojoj je bilo i nekoliko muslimana iz Radanovića sa kolima.

Hrišćanske žene idu muslimanskim susedima na svadbe; muškarci ne idu da slučajno ne bi došlo do svađe. A sasvim je obična stvar da se međusobno posećuju o svadbama susedi katolici i pravoslavni.

Na pogreb idu, u mešovitim selima, pravoslavni katolicima i obratno, a danas i muslimani dobri susedi. Početkom 1960. umrla je Donjim Kovačima žena Vlade Stanišića (prav.), i na njenu pogrebu bilo je oko 30 katolika i 5 muslimana. Ako hrišćanin govori o umrlom muslimanu, pominje ga na način kako to čine muslimani, tj. dodajući ispred imena »Alah rahmetile« (bog da ga prosti).

Inače, sasvim je obična i svakidašnja stvar da susedi muslimani i hrišćani čine jedni drugima razne usluge: da se pomažu radom, pozajmicama i sl. Jedino što još ne idu jedni drugima na sijela po kućama.

Ljudi se u susretu pozdravljaju, makar i ne bili poznati. Duskora su bili u običaju u svakoj konfesionalnoj grupi, kao i drugde u Bosni, posebni pozdravi, koji su bili ujedno i karakteristika tih grupa. Muslimani su se služili arapskim i turskim izrazima za pozdravljanje, katolici su u svakoj prilici pozdrav među sobom počinjali sa »Faljen Isus«, dok su se pravoslavni služili sa »Pomozi bog« i pozdravljali prema tome koje je doba dana. Pripadnici jedne grupe pozdravljali su druge u susretu i na sastanku neutralnim pozdravima prema tome koje je doba dana (dobro jutro, i sl.). Ako su na okupu ljudi raznih konfesija, pridošlica najpre pozdravlja svoje istoverne pa onda ostale; npr. kad katolik dođe u mešovito društvo: »Faljen Isus« (ili: Faljen bog)! Zdravo ljudi!« Ko je koje vere, to se obično poznaje već po nošnji. Katolička žena, ako je sigurna da je prolaznik katolik, pozdraviće samo sa »Faljen Isus!« Ako ne zna ili ne vidi koje je vere prolaznik a red je da mu se javi, onda samo kaže: »Kako si?« Tako pozdravljaju i pravoslavne žene one za koje ne znaju koje su vere. Muškarci u takvoj situaciji obično pozdravljaju sa »Zdravo!« Dok se katolici i muslimani u susretu sa mešovitim grupama obraćaju ponaosob pripadnicima pojedinih konfesija u grupi, pravoslavni se obraćaju svima jednako, danas najčešće sa »Zdravo«, inače sa »Pomozi Bog« i »Dobro jutro«, odnosno »Dobro veče«. Inače, kod svih, posle toga pozdrava sledeju pitanja o ličnom zdravlju i zdravlju ukućana, pa o vremenskim prilikama i radovima u polju.

DRUŠTVENE RAZLIKE

Osobito izraženih društvenih razlika, sem pomenutih po verskoj pripadnosti, u Lepenici nije bilo, jer su svi njeni stanovnici duskora bili samo seljaci i poljoprivrednici, ali ipak nije bilo ni potpune jednakosti.

Nekada su svi hrišćani bili čivčije (kmetovi) na zemljama koje su pripadale muslimanskim vlasnicima iz Sarajeva, Visokog, Travnika i dr. Nisu sve čivčije (kmeti) bili jednakog imovnog stanja, ali to nije bilo ni od kakva značaja. Isticali su se pojedinci, pojedine kuće, koje su imale više stoke, bolje radili zemlju, imali više čeljadi. To je trajalo samo dok su vladali takvi uslovi. Tek u novije vreme počele su se stvarati osetnije razlike: bilo je pojedinaca katolika koji su i sami postali

čitluk-sahibije i imali svoje kmetove, kao npr., Cvijanović Ivo u Brnjacima krajem 19. veka. U 20. veku javljaju se na selu trgovci koji postaju »gazde«, pa je otuda došlo da se i imućniji seljaci hrišćani oslovljavaju sa »gazda«.

Kod muslimana su društvene razlike bile nešto osetnije. Pre svega, među njima je bilo slobodnih težaka na vlastitoj zemlji, a bilo je takođe čivčija, ili kmetova. U načinu života među njima nije bilo drugih razlika sem u imovnom stanju. Imućniji slobodni seljaci bili su »age«, i tako se i danas obično oslovljava svaki domaćin. Ali, titula »aga« ne pripada starcu u Tulici, nekada imućnom, čija je kuća posrnula. U samoj Lepenici nije bilo begova koji bi tamo stalno živeli, ali se njihova moć osećala, i među lepeničkim muslimanima je jaka mržnja protiv begova, a među težacima i protiv aga.»Sto begova — frtalj Turčina« (tj. muslimana, čoveka), čuo sam u Tulici. Oduzimanje imanja velikim posednicima i njihovo ekonomsko slabljenje komentariše se među muslimanskim težacima na sledeći način: »Sa đavolom stekli, sa đavolom i otišlo«. Kad je jedan domaćin musliman sa Čubrena ženio sina iz Visokog i išao na »mier«, prvo ga je prijatelj pitao da nije od begovske porodice i bio je zadovoljan kad je čuo da nije.

Osobit ugled i poštovanje među muslimanima su uživali oni koji su odlazili u Meku da obave hadž. Hadžije su bili retki u Lepenici. Oni su se, posle povratka iz Meke, izdvajali i svojim pobožnim životom i izbegavanjem svega što bi ih moglo navesti na greh. Hadžija stoga više ne bi ni orao, a naročito ne blizu mednika, da se ne bi ogrešio prelazeći na tuđu njivu.

Muslimansko stanovništvo nije bilo tako pokretljivo kao hrišćansko. i stoga su se u muslimanskim selima izdvajale »došle«, skorašnji došljaci, koji nisu bili potpuno ravnopravni. Na njih se gledalo s nekim prezirom. Ali, deca tih »došla«, rođena u selu, već više nisu »došle«, a posle tri generacije se i potomstvo došla smatra starincima.

SUSEDI

Opšte je uverenje da su odnosi među susedima, kao i uopšte među seljanima, ranije bili bolji, da je među njima bilo više sloge, prijateljstva i međusobne pomoći. Kod muslimana se govori: Kad ujutru ustaneš, prvo gledaj na komšinu kuću (tj. da li su svi osvanuli zdravo i dobro i da li je sve u redu), pa onda na svoju.

K o m š i j e su svi oni koji su kućama ublizu, pa makar te kuće po upravnoj podeli ne pripadale istom selu. Tako, npr., kućama na periferiji Ljetovika su susedi bliske kuće u Buzucima (u Lepenici) i na Bukvi (izvan Lepenice).

Komšije su upućeni stalno jedni na druge ne samo radi razgovora i rasonode nego i radi raznih sitnih i krupnih usluga i pomoći: od komšije će se uzeti na zajam kafe, soli i dr., neka posuda ili alatka na poslugu itd. Ako žena koja ima dete na sisi treba da ide kuda poslom ili u crkvu, ostaviće dete susedki da ga ona gleda i podoji, a tako će ona posle njeno dete. Ako komšija gradi kuću, njemu njegove komšije u tome pomažu: dovlače građu na svojim kolima, pomažu u radu na građevini, itd. »Zaimanje« u poljoprivrednim radovima se vrši prvenstveno i poglavito u okviru komšiluka. Tako, npr., Corići u Ljetoviku su komšije i »uzajmljuju se« sa Kapetanovićima, Marjanovićima i gornjim Šimićima. Samo među komšijama vrše se pozajmnice u žitu. Međusobno pomaganje suseda radom održava se i sada, iako mnogi rade u industrijskim preduzećima i ustanovama izvan sela i predela: takvi nedeljom, kad su kod kuće, idu da pomognu susedu.

Kad kome dođu gosti, onda on poziva i komšije. Bilo bi sramota ne pozvati ih. Tom prilikom se zovu i komšije druge vere.

Treba pomenuti da u svim grupama ima toga da između suseda dolazi do bračnih veza, ako nisu rod.

Među susedima bude i svađe: nečija stoka je ušla u njivu ili voćnjak i sl. Kažu: »Uvijek grije' s djece i s ajvana« (kat., Boljkovići). Ali, susedi se brzo i mire.

SASTANCI

Gotovo u svakom selu ima poneka trzna ili trzan: travom obrastao prostor pored ili između kuća. Zove se i pretkuća. U podastinju ima oko dvadesetak trzni. Na trzni se održavaju različiti sastanci i sedeljke, a u katoličkim selima na Ivanjdan paljenje vatre. Nekada su to bila glavna mesta za sastanke i provod. U muslimanskim selima na trzni je klanjana i teravija, večernja molitva uz ramazan. Kad su se pojavile kafane, one su zamenile trzni.

Odrasli muškarci se rado sastaju po kafanama i gostionicama, kojih ima nekoliko po selima, i to na mestima koja su sredokraća za više sela (Bukovica, Homoljska Čuprija, Draževići, Brnjaci, Kiseljak). Pre rata bilo je kafana i krčmi mnogo više. Ljudi koji se sastaju na tim mestima rado igraju domina i karata, uz pijeње kafe.¹ Tu se vode razgovori o prilikama i događajima u selu i svetu. »Imam ja ove kafe i kod kuće, ali je meni čef doći ovamo (tj. u kafanu). To je naš običaj«, objašnjavao mi je jedan domaćin iz Kuliješa. U kafani ili gostionici prijatelj će častiti prijatelja kafom, odnosno rakijom ili drugim pićem: »uz prijateljsku čašu« je kad god se prijatelji sastanu pa se časte (kat.). Stariji idu više u kafane, jer ne mogu podneti piće. U kafani na Homoljskoj Čupriji glavni su posetioци invalidi i starci čije su kuće u blizini.

Nedeljom i praznikom poseta krčmi, kao i kafana, je mnogo veća i tada se obrazuju posebne grupe koje se čašćavaju pićem. Sada i omladina dolazi u krčme, a ranije mladići nisu smeli da zalaze u krčme među starije, nego su odvojeno sedeli. Uopšte, u ranije vreme su se zasebno sastajali stariji, a posebno mlađi. Dečaci nisu nikako smeli među starije.

Na ovom mestu mogu pomenuti da je alkoholizam prilično razvijen. Pije se ne samo o svadbama i slavama nego mnogo piju i običnim danom. Opiti se, biti pijan, to nije ništa zazorno, na to se gleda kao na nešto što ne samo da je obično nego čak kao da dolikuje muškarcu. Glavno je piće rakija, a po krčmama piju se i vino i rum. Piju i muslimani. O derneku o sv. Ani 1958. samo gostionica Homoljske zemljoradničke zadruge prodala je pića za 170.000 dinara, a bile su još tri druge prodavnice. U takvim prilikama ima i krađe: tog dana je u gostionici pomenute zadruge ukradeno više od 10 krigli i oko 35 satlika, a prodavac iz Brnjaka mi se žalio da mu je polja suđa ukradeno.

U selu, odnosno u mahali, obično se sastaju odvojeno muškarci, žene i omladina. Žene će se sastati praznikom ili pred večer, kad svrše glavne poslove, ispred neke kuće ili u voćnjaku. Ako nigde nema teferiča u letnje vreme, devojke se sastaju u grupama po selu i vesele se. Omladina iz sela bliže Kiseljaku odlazi u kino na Kiseljaku, ali je velika sramota da mladići i devojke idu zajedno u kino.

S jeseni ili u toku zime priređuju se »sijela«, sa kakvim radom (npr. komljenje kukuruza) ili bez njega, ili jednostavno u toku poljskih radova uveče (npr. na prvi dan žetve), i to su prilike da se omladina provodi uz pesmu. Kod muslimana su sijela naročito u vreme pečenja »bestilja« od šljiva. Obično u jednoj kući sijeli »mladina«, a u drugoj stariji. Stariji vode razgovore o poljoprivrednim radovima, dogovaraju se kako da pomognu koga »potrebnog« u selu, kako da ometu da neko sa strane ili neko kome ne treba kupi zemlju u selu i sl.

Usled uvođenja električne energije i radio aparata u sela, menja se umnogome taj društveni i zabavni život: sijela je manje, ali sastanaka više, jer u kućama koje imaju radio skupljaju se, osobito nedeljom, susedi da slušaju vesti i još više, narodne pesme. U srpskim kućama rado su slušali 1959. prenos guslarskih emisija iz Titograda.

Glavni sastanci, i šireg značaja, su dani seoskih molitava i teferiči, na koje se iskuplja svet iz više sela i na kojima se, s jedne strane, obrazuju srodničke i prijateljske grupe, a sa druge, omladinske. To su glavne prilike za međusobno upoznavanje omladine i veći provod (v. i str. 357—358.).

¹ Iako je to zabranjeno, ipak ima igranja karata i u novce, i to u velike sume (da bude »u banku« po 100.000 — 200.000 dinara).

DRUGARSTVO

Lica istoga pola i uzrasta u selu čine grupe, koje se, iako bez ikakve organizacije, javljaju kao grupe na radovima i veseljima. Npr. mladići će se naći na okupu kao kosci, devojke kao žetelice itd. Za takvu grupu čuje se među muslimanima naziv »esnaf« (dakle u značenju: društvo, drugarstvo). U okviru takvih grupa izdvajaju se onda parovi ili manje grupe, koje su još intimnije povezane. Tako, npr., oni koji nose isto ime bliži su jedan drugome nego ostalima iz iste klase; oni su među sobom »adeši« ili »imenjaci«. Tako isto se odnose i »akrami« ili »jednogoci«, rođeni iste godine. Kad se vidi grupa mladića ili devojaka istih godina, kaže se »sve (h) orta«, »horta curice« i sl. Uopšte, »sve ide orta-orta«, tj. uvek se okupljaju oni koji su među sobom istih godina.

Viši oblik drugarstva je *jaranstvo* ili *habapstvo*, osobito razvijeno kod katolika, ali ga ima i kod drugih, pa i između pripadnika raznih konfesija. »Jarani« ili »ahbabi« su dva lica koja se paze bolje, često su zajedno, među sobom se pomažu. Dešava se da čovek radi habapstva zapusti svoj posao.

Jedna priča (zabeležena u Kuliješuu) didaktičkog karaktera kazuje kakvi u stvari treba da su jarani: Sin imao mnogo jarana, a otac imao samo jednu polovicu jarana. Otac grdio sina, što će mu toliki jarani, ali uzalud. Pa će jednom da iskušaju te jarane. Zakolju bravče i ostave krv, tobože da su ubili nekoga. Otac pošalje sina da obavesti jarana da je ubio čoveka. Međutim, taj jaran ode i prijavi to žandarima, koji dođu odmah i počnu da traže leš ubijenoga. Otac im izloži šta je bilo. Onda otac zakolje drugo bravče i pošalje istoga sina da pozove onu polovicu njegovog jarana da pomogne kako bi sakrili ubistvo čoveka. Pô jarana odmah došao i tražio da pođu u šumu sa lešom i da ga zakopaju. Tada otac rekne jaranu da je to sve samo radi toga da pokaže sinu da on ima više vere u pola svoga jarana nego sin u više svojih, pa ispeku ovna i pojedu. I, niko nije dolazio da traga za njim.

POŠTOVANJE STARIJIH

Kao da se među ženama starija lica više poštuju nego među muškarcima. Posmatrao sam u raznim prilikama gde su bili ljudi raznih uzrasta i nisam mogao da vidim ikakvo naročito poštovanje prema starijim: da bi mlađi ustupio svoje mesto, ustao pred starijim i sl. Jedino što se sasvim starom čoveku obraćaju sa »dedo« (musl. i kat.) odnosno sa »đede« (prav.). Lica istog uzrasta se oslovljavaju u susretu međusobno s »adešu«, »prikane«, »rođače«, a kod katolika se veoma često oslovljavaju i sa »kume«, iako nisu kumovi. Katoličke žene među sobom se na pijaci i dr. oslovljavaju sa »prijio«, starijima od sebe i kad nisu rod obraćaju se sa »tetka«, sasvim starima sa »baba«, a mlađoj ženi od sebe — sa »mlada«.

Dok se ljudi među sobom, pa i strancu, obraćaju sa »ti«, katolici kad govore o nekom trećem licu (pojedincu) s poštovanjem, npr. o službeniku iz grada, upotrebljavaju zamenicu »oni«; npr., oni su meni poznati, oni odmah pitaju za tebe.

TAKMIČENJA

Takmičenja razne vrste su bila veoma u običaju, pa ih ima i danas: u snazi i veštini, u odgajivanju stoke, u obavljanju poljoprivrednih radova. Kao i u mnogim drugim našim krajevima, prilikom kosidbe, kopanja i žetve takmiči se ko će bolje i brže raditi. Najbolji kosac postaje »kosbaša«. Najbolje žeteoce i žetelice, kao i kosce, nagrađuju peškirom, maramama ili novcem, i čaščavaju ih rakijom. Ali, u

Lepenci ima i drugih oblika takmičenja, koji nisu tako opšti. Kad bi se počelo orati u polju, u selu Mokrinama, ranije, prvog dana ljudi bi sišli i svaki domaćin orao sa 2-3 jarma. Pošto bi poorali oko dva dunuma, onda bi išli i gledali jedan drugome kako su ugojeni volovi, da se vidi ko je bolji domaćin.

Pojedinci, osobito muslimani, su držali konje trkače, koje su izvodili na trke. Tako isto, svugde, držali su imućniji i volove bodače. Bilo je da neko hrani vola i godinu dana pa ga izvede na planinu da se bude i nadjača druge da bi se pričalo o njemu i njegovom volu. Toga ima i sada, ali u manjoj meri, jer je manje volova. Za borbu volova zakaže se unapred dan. Borba volova priređivana je petkom i nedeljom. Priča se kako je oko 1950. neki u Tulici grlio i ljubio svoga vola koji je nadbo. Na volove se ljudi i klade. Dika je za težaka čiji vo bodač ili konj trkač pobedi. Bilo je takvih domaćina koji su svojim volovima bodačima oštrili rogove, ali je to smatrano »haram« (greh). Ima pojedinaca da bolje hrane neku kravu da bude jača od neke tuđe. U jesen dovode ovnove pa gledaju koji je jači.

Sem u poljoprivrednim radovima, ljudi se takmiče i u trkama. A ima i te-
žnje da se istakne u agresivnosti: u napadanju na druge i tuči s drugima. Takvoga će okolica prozvati delijom. Ali, kako se kaže: »Mlad delija — star prosjak« (musl.).

OSVETA I TUČA

Ako se desi ubistvo, rod ubijenog traži da se on osveti. Energičnom akcijom vlasti te prave osvete su gotovo suzbijene, ali žive osvete drugih oblika.

Ko je udaren, vratiće udarac. Gleda da dočeka protivnika makar gde u noći, pa da ga udari kamenom ili čim drugim. 1957. došlo je u selu Zabrđu do tuče zbog jedne kruške (ploda).

Tuku se ne samo muškarci nego se, u selu, tuku i ženske, i to kamenjem.

I uvreda može biti povod osvete. Npr. da neko nekome vikne da ne peva, to je velika uvreda i povod da taj potegne nož i zbode. Do nekog vremena sin jednoga od njih izazvaće drugoga da se sveti za oca. Takve osvete mogu da budu dugotrajne, da se vuku i po deset godina. Nema u tome nikakvih određenih pravila. U osvete su porodica protiv porodice, ali može osvetu da vrši i dobar prijatelj. Zbog nekog davnašnjeg ubistva, Bašići i Smailovići u Solakovićima, malom selu, ni danas se ne uzimaju među sobom i čak ne idu u istu džamiju: pod selom su Bašići podigli džamiju, ali Smailovići idu u džamiju u Bulkovici.

Mnogo je toga da se seljaci svete službenicima koji su se zamerili čime vršeći dužnost.

Dešava se da pojedinci iz takve osvete ili iz pakosti pale protivniku seno, slamu, klanicu i dr. Ima i toga da pojedinci vrše takva dela za račun drugih, po porudžbini, za novac. Jedan ugledan domaćin bio je našao jednog takvog da mesto njega izvrši takvu osvetu.

Sukobi između pojedinaca se prenose na porodice. Npr. braća Planinjaci sa Čubrena zavadili se sa Lepanima na Volujaku, kod Kreševa, zbog neke sitnice. Sada su ta dva roda u celini u omrazi. Nedavno (1957) Planinjaci otišli u Kreševo i u jednoj gostionici se potukli sa Lepanima, pa jedan Lepan poginuo, a jedan bio teško ranjen.

Takva neprijateljstva tinjaju da izbiju na većim sastancima, i obično se unapred predviđa ko će se s kim potući na teferiču ili derneku. Posmatrao sam lično 1957. kako se pripremaju i izvode takve tuče. One se namerno izazivaju na teferičima i dernecima, donekle i radi toga da se pojedinci pokažu, a možda, i stoga što se izazivači nadaju da će im tada i prisutni rođaci priteći u pomoć. Ima u tome znatnog udela i alkohol: oni koji će da se tuku prethodno se napiju. Stoga te tuče na derneku budu predveče.

MEĐE

Danas se više ne pazi mnogo na granice sela, ali ipak se ne dopušta niko iz drugih sela da dolazi i napasa stoku u seoskom ataru. Da bi stekao potpuno pravo, čovek kupi komad zemlje u tom selu i onda mu niko ne može prigovoriti. Ima dosta slučajeva da domaćin iz jednog sela ima zemlje u drugom selu. Ima čak ljudi od Visokog koji imaju svojih zemalja po Lepenici. Takvi sopstvenici su obično došli do te zemlje po mirazu, pa se i zovu mirašćije; mirašćija nema obaveze da plaća poljaru toga sela.

Kad se deli zemlja, postavljaju se međe. Kamen kojim se obeležava granica imanja između dvojice suseda zove se mejnik (kat., musl., fot. 1), a međaš je kamen na kraju njive i na tromeđi (kat.). Obično je između njiva kao granica uzak nepooran deo zemlje i na njemu tri kamena: jedan u sredini i po jedan na krajevima njive.

Sl. 1.
Kamen »mejnik« u Donjem Paležu

Međa je granica uopšte, a međom se zove i živa međa, koja može da bude i dosta široka i kroz koju se teško prolazi.

Ranije je bio običaj da susedi donesu i posade voćku na međi, pa se posle njom koriste obojica.

U slučaju spora oko međe, traže se u prvom redu ljudi koji su bili prisutni na deobi pa da oni kažu. Za rešavanje takvog spora, kao i spora oko poljske štete i sl., svaka strana pozove po jednog ili dva domaćina pa da oni reše spor.²

Izgleda da su ranije između sela bile kao široke granice pojasi šume, pa da je otuda ostalo da se ovde hududom (arapski: granica, međa, područje) zovu šuma i ispaša, u kojima je selo imalo pravo servituta.

² U ovom kraju ima osobita priča o pomeranju međa. Nekakav čovek pomicao mejnik i svake godine otimao tako od tuđe zemlje. Pošto je umro, čim bi se smračilo, čuo bi se njegov glas: »Gdje ću ostaviti mejnik?« Ljudi nisu smeli tuda da prolaze. Neki pijanac ipak prošao. Kad je on čuo taj glas, odgovorio umrlom da ostavi mejnik tamo odakle ga je i uzeo. Sutradan ljudi našli mejnik na pravom mestu, otada više nisu čuli glas. (Zabeležila M. Medović u Kuliješuu).

Bukovica je imala mali atar. To je došlo otuda što je u njenu ranijem ataru izgoreo u žegi neki Juro (i sada se to mesto zove Jurina strana). Bukovica trebalo da plati krvninu, ali ona ne htedne, nego plati Žežalovo, i tako mu pripadne to zemljište iz atara Bukovice.

Međe između privatnih imanja u selu su redovno obeležene i o njima se strogo vodi računa.

Ne samo da je bilo slobodno brati trešnje, kao i druge plodove, u šumama koje su bile zajednička svojina nego je bilo slobodno brati trešnje, rane šljive i dudove i na privatnim imanjima i u takvo branje se išlo svečano, jer je to bila u stvari jedna vrsta provoda. Pošto su posetioци pravili štete po njivama, trešnje su većinom isečene.³ Po državnoj šumi bilo je dosta krušaka, koje su pojedinci kalemili. Iznad Tulice bilo je Tuličko krušanje. Te kruške je brao ko je stigao ne samo iz toga nego i iz drugih sela. Dolazili su pojedinci i sa kolima pa ih brali i nosili. Uglavnom su ih sušili, ali i prodavali. Ne bi mogli da ih sve oberu, pa bi ih jela stoka i medvedi. Pošto je erarno zemljište izdeljeno siromašnim agrarnim interesentima, te su kruške isečene.

SALMA

Ima tragova da je nekada u Lepenici vladao sistem potesa: i danas u nekim selima ima još takvih potesa u kojima se u svim njivama gaji ista kultura, na smenu. Tako, npr., u Podastinju su Masnice jedno »platno« u kom svi vlasnici njiva moraju da seju isti usev po troljnom sistemu (ječam—kukuruz—pšenica). Ako neko ne može da poseje kao i drugi, ostavi svoju njivu »pod ledinu«. »Platno« je uopšte veći kompleks zemlje u ravni ili strani koji ne prekida ni dola ni breg.

Ranije, kad se digne usev s potesa, svačija stoka je pasla slobodno, bez obzira čija je njiva. To je bila »salma«. Salma se u poslednje vreme naglo gubi, najviše zbog kupusa i krmnog bilja (deteline), koje pojedinci gaje gde je njima pogodno. Usled izmešanih kultura po potesima teško je čuvati stoku, i stoga svaka kuća čuva svoju stoku samostalno. Dok je bilo salme, pojedine parcele u potesu su zabranjivane, izuzimane od opšte upotrebe na taj način što su ograđivane. Nepoznata je »potka«.

SETVA, ŽETVA, VRŠAJ

Nekada je u Lepenici postojala ustanova težakbaše.⁴ Ostatak od nje je da u nekim selima i danas čekaju da oranje počne neki stariji domaćin.

Početak svakog važnijeg posla mnogi još uvek popraćaju molitvom, ali ima, i to više kod muslimana, i raznih običajnih i mađijskih radnja.

Kada se počne prolećne oranje, muslimani stavljaju desnom volu crveno pletivo oko desnog roga, o čelo mu razbiju jaje, a vrat namažu maslom. Pravoslavni takođe stavljaju volu crveno pletivo i za orača spremaju pogaču »brazdanicu«. Kod muslimana se kao »ubrazdionica« sprema pita maslenica. Pred početak sejanja kod muslimana baci se šaka semena kokoškama (a kad se ide na put, pticama).

Za početak žetve ranije se gledalo ko će pre početi: trebalo je da počne neko ko je sretne ruke, da se niko ne bi posekao (musl.).

Samo kod muslimana je običaj da se na njivi, kad se dovrši žetva, ostavi jedna nepožnjevena rukovet pšenice, »radi mahluka« ili »radi beričeta«.

³ Mil. S. Filipović: Praznik trešanja. Etnološki pregled II (Beograd, 1960) 28.

⁴ Opširnije: Mil. S. Filipović: Ustanove esnafskog karaktera na selu. Naučno društvo NR Bi H. Radovi XVIII (Sarajevo, 1961), 122-135.

Pošto se dovrši vršaj žita, priređuje se svečana večera, gozba, zvana »dovronica«, »dovrhonica«, na koju se zovu i susedi. To je opšti običaj. Za tu večeru spremi se neko bolje jelo, obično maslenica, a poneko i zakolje nešto. Kod muslimana bude i halve. Kod pravoslavnih se spremi pita »privrhovnica«. Dovronica je bila ranije najveće veselje.

MOBA I SPREGA

Još uvek je moba u običaju kod svih, kako za obavljanje većih poljoprivrednih poslova tako i prilikom građenja.

Mobu hrani onaj ko ju je pozvao (izuzetak je u slučaju milosrdne mobe). Na dan 25. jula 1959. u velikom selu Podastinju bilo je oko desetak mobi za žetvu. Da bi se moba podstakla na bolji rad, obeća joj se još rakije, jagnje, maslenica i sl., kao dodatak redovnim obrocima. Na mobu se poziva, ali dođu i nepozvani. Jednom prilikom Katavama u Azapovićima došlo je 17 čeljadi iz kuće Barišića (kojih je bilo 33) da kopaju: videli oni da Katave ne mogu da to urade sami na vreme pa došli.

Veoma je u običaju da »sastave« domaćini koji imaju samo po jednog vola ili konja. To je »suvezluk«. Sada ima toga više nego ranije.

Bivalo je, ranije, da sastavljaju i po dva vola, jer se nekada oralo i zubilo sa po četiri vola.

Oni koji su u »suvezluku« rade po principu 1:1, tj. s oba vola ili s oba konja, jedan dan kod jednog, a drugi kod drugog. U koga se radi u onoga se hrane i stoka i čeljad.

ORTAČKI LOV

Lovci idu u lov pojedinačno ili u društvu. Ako idu u društvu, onda lov dele na »pajeve« (delove). Onaj ko je ustrelio dobije kao višak kožu od manje divljači, a meso dele na onoliko pajeva koliko je lovaca. Ako se ulovi veća divljač (srna, srndać), onda onaj ko ustreliti dobija kao višak kožu i glavu.

NAGRADA ZA UBIJENOG VUKA

Vlasti daju nagradu onome ko ubije vuka (sada 15.000 d.). Međutim, kao i u mnogim drugim krajevima, održava se običaj da »selo« nagrađuje onoga ko ubije vuka: onaj ko ubije vuka odere mu kožu pa nosi po selu i skuplja priloge. Gde dođe, baci kožu na sto ili stolac, a narod baca priloge na kožu kao dar što je oslobodio selo od napasti. Na taj način može da dobije i više nego što iznosi državna nagrada.